

Vegyes megjegyzések a boszorkányságról jelenleg folyó vitákról, *S.* és *B.* közötti párbeszéd formájában

P. E. és *J. A.* tollából¹ *Philadelphia*, Nyomatott *William Bradford*tól², *Hezekiah Usher* számára, 1692.

Uram,

S. Úgy tudom, Kegyelmed és sokan mások nagyon elégedetlenek a boszorkánysággal vádolt személyek ellen nálunk folyó eljárásokkal kapcsolatban, és ennek megfelelően akadályozni akarják ezeket. Attól tartok, ez az egész Tartomány számára veszedelmes lesz, mégpedig több okból. Elsősorban a köztünk fellépő viszályok és szakadások veszélye miatt, amelyek szerencsétlen változásokat idézhetnek elő. Valakinek ezért felelnie kell.

B. Uram, őszintén törekedni kell a Békességre, és akik bűnös módon viszályt szítanak, azok okolhatók majd annak minden szerencsétlen következményéért. Azonban az, hogy ezért valóban kegyelmeteket vagy bennünket kell-e majd okolni, alaposan megfontolandó. Őszintén törekedünk a mindig kívánatos Igazságra, és erről a békesség kedvéért sem mondunk le.

S. Nem kétséges, hogy mindenki a maga módján igyekszik bizonyítani a maga igazát. Az emberek azonban nem annyira ártatlanok, sőt, legtöbbször a leggyalázatosabb tetteket követik el a legnagyobb határozottsággal.

B. Erre bizony válaszolhatnék, de tartóztatom magam. Csak azt legyen szabad elmondanom, hogy több okkal valljuk magunkat őszintének és becsületesnek, mint azt kegyelmed tudja, vagy hajlandó elhinni.

S. Örömmel meghallgatnám ezeket.

B. Elismerem, a gyűlölködés mindkét oldalon bűnös módon jelen van, és ugyancsak akadályozza az igazság kiderítését. Ha azonban kegyelmed hajlandó nyugodtan megvitatni velem az ügyet, meg fogja hallani, mi az álláspontunk, és én is ugyanolyan készséggel meghallgatok kegyelmedtől is bármit. És ha a végén jobban megértjük egymást, akkor minden jó lesz.

S. Méltányos a javaslat, és én hajlandó vagyok elfogadni, csak legyen szabad először néhány kérdést feltennem kegyelmednek.

B. Készséggel elmondom a véleményemet bármiről, amit kérdez.

S. Hiszi-e kegyelmed, hogy boszorkányok léteznek?

B. Kétségtelenül, hiszen az Írás világosan szól erről. És igaztalanul vádolnak kegyelmeitek közül egyesek bennünket azzal, hogy mi ezt az igazságot kétségbe vonnánk. Azt kell meggondolni, hogy ezt állításaink nem ássák-e alá.

S. És ezeket a boszorkányokat vajon nem kell-e megbüntetni?

B. Dehogynem, kétségtelenül, hiszen ezt Isten Igéje rendeli. Először azonban rájuk kell a dolgot bizonyítani.

---

¹ Valószínűleg Philip English és John Alden.

² Nagyon valószínű, hogy mind Bradford, mind pedig Philadelphia fiktív adat.

S. De vajon leleplezhető-e úgy a boszorkányok, hogy az ítélet és a végrehajtás igazságos legyen?

B. Úgy vélem, igen, noha szerintem ez nem olyan egyszerű, ahogy egyesek hiszik. Isten azonban az Ő igazságosságában gyakran engedi, hogy felfedjék magukat.

S. Vajon a polgári hatóságnak nem kellene-e a legnagyobb szorgalmatossággal lelepleznie a boszorkányságot, amikor az Isteni Gondviselés útmutatása nyomán felmerült annak jogos gyanúja?

B. Kétségtelenül. Mindazonáltal az ügyet nagy körültekintéssel és megfontoltsággal kell kezelnie, és a vizsgálat során helyes szabályokat követnie. Most azonban megengedi-e, hogy két vagy három kérdést én tegyek fel kegyelmednek?

S. Csak tessék!

B. Elfogadván, hogy vannak boszorkányok Új-Angliában, amit épeszű ember nem mérészelne tagadni, kérdezem én, nem fordulhat-e elő, hogy tévesen ártatlan személyeket vádolnak boszorkánysággal?

S. Ezt készséggel elhiszem, és remélem, kegyelmetek közül senki sem tart bennünket oly könyörtelennek, hogy az ellenkezőjét gondolnánk.

B. Nem gondolja-e kegyelmed, hogy ártatlan személy igen nagy bajba kerülhet, ha megrágalmazzák boszorkánysággal?

S. Habozás nélkül, hiszen nincs bűn, mi ennél botrányosabb és förtelmesebb lenne, sem amit nehezebben lehetne lemosni magunkról.

B. Kegyelmetek közül nem mindenki gondolkodik így. Azonban nem kellene-e alapos okot találni a gyanúra, mielőtt valakit (különösen ha becsületes személy az illető) a nyilvánosság előtt ilyen büntéssel vádolva megvizsgálnánk?

S. Nem látom, miért ne felelhetnék erre igennel. Ám még nem vagyok meggyőzve arról, hogy ez ránk is vonatkozna.

B. Az nem az én dolgom. De úgy gondolja-e kegyelmed, hogy a legkisebb gyanú is elegendő ahhoz, hogy ilyen bűn miatt valakit börtönbe vessenek?

S. Miért ne, ha a gyanú igaz feltételezéseken alapul! Hiszen ez vezet a méltányos tárgyaláshoz, és ennek során két esküdtszék is megvizsgálja az ügyet, ahol a gyanúsított szabadon és nyíltan bizonyíthatja ártatlanságát.

B. Engedelmevel, mielőtt folytatnám a kérdéseimet, ebben nem értek egyet kegyelmeddel. Úgy tudom, hogy valamely személy őrizetbe vételéhez kiállított parancs a gyanú enyhítő kifejezésével nem említheti a bűncselekményt. Ám a tettet vagy tetteket kifejezetten említeni kell. Példának okáért, ha őrizetbe akarunk venni valakit, mondjuk, valakinek a személye ellen több ízben elkövetett boszorkányságért, akkor, ha becsületesen akarunk eljárni, a merő gyanúnál vagy téves feltételezésnél több szükséges ehhez. Törvényeink ezért előírják, hogy igen körültekintően kell eljárni, nehogy megalapozott gyanú nélkül valakit megfosszunk a szabadságától. Emellett az is bizonyos, hogy főbenjáró büntettek enyhe gyanúja esetén óvadékot is lehet letenni; így tehát ha az illetőt börtönbe zárják, letartóztatási parancsa csak akkor érvényes, ha az illető nem ajánl óvadékot, és a *mittimus*³ a büntettel nem közvetlenül őt vádolja. Ráadásul a letartóztatás után is lehetséges óvadékhoz folyamodni. Mi több, a józan ész azt diktálja, hogy ha valakit óvadék nélkül tartóztatnak le, akkor lehet, hogy esküdtszéki tárgyalásra lesz szükség; és ahhoz, hogy vádiratot lehessen ellene szerkeszteni, amely a cselekményekkel ismét határozottan és különösen az illetőt terheli, valamint tanúkat kihallgatni, minek következtében jó hírnevén folt eshet, nos, ahhoz valami kézzelfogható kell, hogy szóljon ellene. Bizony, a bírót a lelkiismerete figyelmeztet.

³ *mittimus*: előzetes letartóztatásba helyezési végzés, letartóztatási/elfogatási parancs

teti arra, hogy ha meggyőződése szerint a vádesküdszék nem emelhet törvényesen vádat, vagy nem tud vádat emelni egy ilyen ember ellen, s ezt *billa vera*⁴ formájában írásba adni, akkor helyrehozhatatlan méltatlanságot követ el az illetővel szemben, ha megfosztja szabadságától, hiszen ezáltal az illető hitele csorbul, szabadsága korlátoztatik, ideje elvész, továbbá komoly anyagi kár és költségek sújtják, amelyeket ugyan ki fog neki megtéríteni?

S. Ezek ugyan valóban súlyos dolgok, azonban szerintem ügyüinktől idegenek. Kérem, folytassa.

B. Hitem szerint nem oly idegenek. Azonban hadd kérdezzem meg: Kegyelmed szerint boszorkánysági ügyben az elítéltetéshez kevésbé világos bizonyíték is elegendő, mint egyéb főben járó ügyekben, teszem azt gyilkosság, satöbbi esetében?

S. Úgy gondoljuk, kevesebbel kell beérnünk, hiszen máskülönben hogyan lehetne a boszorkányokat Isten parancsolata szerint kinyomozni és megbüntetni? A boszorkányság főben járó bűntettek számát, amikor az elkövető bűnös az ördöggel való szövetkezésben. Ezt pedig feltételezésekkel kell bizonyítani, hiszen ugyan ki látta vagy hallotta őket szövetségre lépni?

B. Ez bizony veszélyes elv, és Isten szándékával ellenkező, hiszen Ő írta elő, hogy a bűnös ellen jó és egyértelmű bizonyítékkal kell előállni, máskülönben nem adja őt kezünkre a Gondviselés, hogy eltöröljük a föld színéről. Ez alól az általános szabály alól Isten a boszorkányságot sem vette ki. Ráadásul a józan ész azt diktálja, hogy minél rettenetesebb a bűntett, annál óvatosabbnak kell lennünk, amikor valakit annak elkövetésével megvádolunk.

S. De hát akkor hogyan jussunk a boszorkányok nyomára és végezzük ki őket? Vajon az ország csak nyögjön a terhük alatt, és nincs könnyebbség?

B. A boszorkányokat, más bűnözőkhöz hasonlóan, csak akkor lehet kivégezni, ha lelepleztük őket. Leleplezésük pedig akkor történik meg, ha az kétséget kizáróan bebizonyított. Ahhoz pedig Isten útját kell követnünk, és kívárnunk az Ő idejét. Gondviselésében az Ő akarata pedig az, hogy egyesek vétkei előbb, másokéi pedig utóbb nyerik el méltó büntetésüket.

S. Azonban lelkészek és jogászok, mint például *Perkins, Bernard, Dalton* és mások igen nagy hangsúlyt helyeznek a feltételezésekre, és ön ezeket is semmibe venné?

B. Valóban ezzel vádolnak bennünket, ám igaztalanul. Ami *Daltont* illeti⁵, ő a bírának csak magánemberi minőségükben ír elő szabályokat arról, hogyan kérdezzék ki vagy – legfeljebb – vegyék őrizetbe a gyanúba fogott személyeket. Szabályait pedig oly zavarosan adja elő, hogy szerintem nincs olyan bíró, aki ki tudná olvasni belőlük a kötelességét. Ami *Perkinset*⁶ és *Bernardot*⁷ illeti, akiket kegyelmed citál, nos, úgy vélem, kegyelmed vagy

⁴ *billa vera*: (esküdszéki eljárás során) megalapozottnak tekintett vád (*true bill*)

⁵ Michael Dalton (1564–1651), jogász. *The Countrey Justice: Containing the Practice of the Justices of the Peace Out of Their Sessions* (A vidéki bíró: a békebírák hivatalon kívüli feladatairól) című, 1619-ben megjelent kézikönyvét „olyan békebírák kedvéért szedegette egybe, akik nem túlságosan jártasak az angol jog tudományában”; a mű soha nem lett jogi tekintély, de igen népszerű volt, és száz év alatt csaknem húsz kiadást ért meg.

⁶ William Perkins (1558–1602), angol puritán lelképásztor, teológus és nagy hatású prédikátor. Cambridge-ben működött.

⁷ Richard Bernard (1568–1641), angol puritán lelképásztor és író. Legnagyobb hatású műve, *The Faithfull Shepheard and his practice* (A hív pásztor és tevékenysége, 1607) lelkészek számára készült kézikönyv volt. Legnépszerűbb könyve, *The Isle of Man* (Az Ember-sziget, 1627) talán Bunyant is megihlette. 1604 körül közeli kapcsolatba került a majdani plymouthi zarándokok vezetőivel, William Brewsterrel és John Robinsonnal, de belőle nem lett szeparatista, noha nonkonformizmusával gyakran súrolta az egyház által meghúzott határokat. Leánya Roger Williamshez

nem olvasta vagy félreérti őket. Ők ugyanis nagyon helyesen különbséget tesznek feltételezés és elítélés között, és azt mondják, hogy bizonyos feltételezések erősebbek másoknál. Van olyan, amelyik csak kihallgatáshoz elegendő, mások már az őrizetbe vételhez is. Azt azonban határozottan állítják, hogy bármilyen feltételezés, amely nem több, mint feltételezés, nem elegendő az elítéléshez. Nos, ehhez mit szól Kegyelmed? Nem is állítanak mást, csak ami megfelel a józan észnek. Hiszen pusztán feltételezések alapján kioltani egy emberi életet olyan, mintha találgatásra hagyatkoznánk, az pedig ugyancsak nehéz dolog.

S. Kegyelmed ugyancsak igényes és válogatós ezen a ponton.

B. És miért ne lennék, amikor egy élet forog kockán? Azon túl, hogy az illetőre örök gyalázat vár, családjára pedig rettenetes szégyen.

S. De akkor mi szükséges kegyelmed szerint az egyértelmű elítéléshez?

B. Nos, előadom kegyelmednek részletesen a gondolataimat, s ha tetszik, tiltakozhat ellenük. Először is, a tényállást kell nyilvánvalóvá tenni és bizonyítani, mivel tény nélkül senki ellen sincs vádnap alapja.

S. Erre nincs ellenvetésem.

B. Másodszor, a tényállásnak magában kell hordoznia az általa bizonyítani kívánt bűntett bizonyítékát.

S. Mit értsünk bizonyítékon?

B. Azt, hogy tagadhatatlanul, vagy ha úgy tetszik, kétségtelenül bizonyos legyen, hogy az, aki a tettet elkövette, bűnössé vált abban a vétségben, amelyre a bizonyíték állítólag vonatkozik; máskülönben a bűntettet nem igazolja a tény.

S. Ugyan miért ne lenne itt elegendő az erős feltételezés is, különösen ha igen sok tény mutat ugyanabba az irányba?

B. Jó oka van annak, ugyanis ha megtörtént a tett, ám az azt elkövető személy ártatlan a vétekben, akkor a verdikt pusztán feltételezésen alapul, és az illetőt csupán mások akaratja és a végzet juttatja halálra. Ilyen hatalmat azonban mások élete fölött Isten nem adott az embernek. Ha nem szükségszerű a hipotézis, akkor nem következik belőle bizonyíték vagy bizonyosság sem. Ha pedig a fabrikált érvelés elbukik, a vallomás nem érintheti a felet.

S. Kérem, folytassa!

B. Harmadszor, jogilag teljesen és egyértelműen fel kell tárnunk, hogy a vádlott elkövette-e a tettet, amellyel a bűntény bizonyíttatik. Egy dolog ugyanis bizonyosnak lenni abban, hogy boszorkányság van a dologban, de egészen más azt tudni, ki benne a ludas. És ebben nem hagyatkozhatunk feltételezésekre, ha mégoly valószínűek is.

S. A jogi feltárás tanában meg fogunk egyezni, és ha az alkalmazásban is meg tudunk, akkor nem lesz többé közöttünk nézetkülönbség. Kérem, fejtse ki gondolatait ezt illetően!

B. Két dolog által tehető nyilvánvalóvá ez a következtetés, és bármelyik elégséges. Mindkettő közismert, sokat beszélnek róluk a szerzők, ezért felesleges sok szót vesztegetni rájuk.

S. Azért csak adja elő kegyelmed részletesebben, mert megeshet, hogy nem értünk egyet.

B. Az első a tettről a megvádolt személy által felelőssége teljes tudatában, nem félelem vagy erőszak hatására adott önkéntes és teljes vallomás.

S. De vajon nem fordulhat-e elő, hogy valaki hamisan vádolja meg önmagát, és így olyan bűn miatt hal meg, amelyben ártatlan?

---

ment férjhez, és 1631-ben kivándorolt vele Amerikába; Williams 1636-ban megalapította Rhode Islandet.

B. Bizony előfordulhat. Mindazonáltal, ha minden a megfelelő rendben folyik, az illető vére a saját fejére száll, a polgári hatóság pedig nem hibáztatható.

S. Mit ért azon kegyelmed, hogy valaki felelőssége teljes tudatában van?

B. Azt, hogy az illető nem háborodott vagy elkeseredett, és így feltételezhető, hogy nem vall be olyasmit, amiről nem is tud, vagy hogy azért teszi, hogy megszabaduljon az élettől. A háborodottsággal véleményem szerint együtt jár a furcsa képzelgések túltengésében kifejeződő mély búskomorság is, amelynek hatására az illető bármit elhisz önmaga vagy mások ellen. Az ilyen esetekben nagy gyengédséggel kell eljárni.

S. De honnan lehet ezt tudni?

B. Ki kell kérdezni azokat, akik érintkeznek velük, és ha nem derül ki semmi, csak az, hogy felelősségük teljes tudatában vannak, akkor egyértelmű ellenük az ügy.

S. Kegyelmed azonban önkéntes és teljes vallomásról beszél. Vajon elitéli-e kegyelmed azt, hogy ezeket a személyeket kikérdezi a polgári hatóság, és szigorúan olyan kérdések által jut bizonyítékokhoz, amelyekkel ilyen vallomásra rá lehet őket bírni?

B. Egyáltalán nem, feltéve, hogy ez méltányosan történik.

S. És az mikor mondható?

B. Először is akkor, amikor erős feltételezések szólnak az illető ellen, és a feltételezésnek ez a fő célja, jelesül, hogy az illetőt kihallgatás alá fogják. Ha enélkül teszünk ilyesmit, megszegjük a szeretet szabályát, amely azt mondja, ne gondolj gonoszt!⁸

S. És még mikor?

B. Másodszor, ahogy már mondtam, amikor nem használnak erőszakot vagy megfélemlítést. A kicsikart vallomás nem méltányos.

S. Kegyelmed a spanyol Inkvizícióról beszél. Szívből remélem, bennünket nem vádolhatnak ilyesmivel, és mégis tudom, vannak, akik a tortúrátzó mellett törnek lán-dzsát.

B. Kegyelmed mondja. Én nem vádlok, csupán érvelek. És hadd mondjam meg, létez-nek még a nyújtón, csigán és a spanyol inkvizíció által használt hasonló kínzóeszközökön kívül még más módjai is az erőszaknak és a megfélemlítésnek.

S. Mik legyenek azok?

B. Egy más alkalommal talán elmondom kegyelmednek. Most azonban rátérek az elitélés másik alapjára, amely nem más, mint két elegendő emberi tanú vallomása a vádlott által elkövetett egy és ugyanazon tette.

S. Túlságosan szigorúan fejezi ki magát kegyelmed, és ez nem győzött meg.

B. Hajlandó vagyok meghajolni az érvek előtt.

S. Nem látom okát, miért lenne szükség két tanúra az egyazon tethez. Azt hittem, elég, ha egy és ugyanazon fajta tettről van szó. Tudom, hogy tanult és józan ítéletű férfiak is ezt gondolják, és szerintük ez elég, hogy emberileg hihető legyen. Ha egy ember azt mondja, tavaly oroszlánokat látott Afrikában, és egy másik pedig azt állítja, hogy az idén látott oroszlánokat ugyanott, akkor, noha nem azonos az idő, és nem valószínű, hogy ugyanazokról az oroszlán-egyedeokról van szó, nos, akkor miért nem érhetnénk be ezzel ebben az esetben?

B. Itt egészen más esetről van szó. Valószínűségi alapon hitelesnek tekinthetek jelentéseket történetileg, mivel ha esetleg hamisnak bizonyulnak, senkinek sem származik hátránya belőle, és ezért ilyen esetben egyetlen, jó, szavahihető tanú is elegendő. Azonban valakinek a jó hírnevét és életét elvenni ilyen könnyelmű feltevés alapján már sokkal komolyabb dolog. A tévedés helyrehozhatatlan kárt okoz. Ráadásul a morális oka annak, hogy

⁸ Vö. 1Kor, 13:5 (Károli 1590)

legalább két tanú szükséges a tényállás megerősítéséhez, egyenesen köthető az egyes tényekhez. Valaki ugyanis ezek által bizonyul bűnösnek. Namármost, az én tagadásomnak van akkora hitele, mint egy másik személy ellenem szóló állításának, és minden egyes tény esetében az én konkrét tagadásom áll szemben az engem vádolóval, vagyis egy az egy ellen. A méltányosság és szeretet törvénye viszont megkívánja, hogy önmagam védelmében emelt szavamnak hitele legyen, ha semmi nincs vele szemben túlsúlyban.

S. Ha mindig ezt a szabályt követjük, bizony nehéz lesz a gonoszságot megbüntetni!

B. Ha viszont nem követjük lelkiismeretesen, bizony nem lesz az ártatlanság biztonságban!

S. Nem világos előttem, mit ért kegyelmed emberi tanúkon. Ha jól értettem, a megrontott személyeket nem fogadja el ilyenek.

B. Ez kegyelmetek egyik tévedése; és még mennyi van a rólunk alkotott ítéletükben! Mi igenis elismerjük, hogy a megrontott személyek emberiek, és ha tanúk egyáltalán, akkor nyilván emberi tanúk. De bízom benne, hogy kegyelmed rögvést belátja tévedését.

S. De hát akkor mit ért kegyelmed emberi tanúk vallomásain?

B. Azt értem, hogy maga a tanúvallomás legyen emberi, ne csak a tanú. Vagyis, egyszerűbben szólva, az a dolog, amiről a vallomás szól, az legyen, ami az illető tudomására jutott, emberi módon.

S. Ezen ugyan mit ért kegyelmed?

B. Azt értem, amit az ember egy másiktól az érzékeivel megtudhat, még hozzá azok igaz természete és használata révén. Ha valami bármilyen más módon jön, az vagy rendkívüli isteni kinyilatkoztatás révén vagy az ördög mesterkedése által történik. És ugyan milyen hittel adható a törvény előtt olyasminek, amire valaki csupán az ördög által keltett képzet alapján esküszik meg?

S. Nekem úgy tetszik, hogy kegyelmed ezek szerint teljességgel érvénytelennek tekintené a megrontottak tanúvallomásait.

B. Igen sok kifogásom van ezek ellen, de mindezt összefoglalom két fő pontban. Az első az, hogy nem tudom őket alkalmas tanúknak elfogadni.

S. Csak nem kegyelmed is azt a közönséges módot követi, amely őket botránys perszónáknak, hazugoknak és fecsegőknek tartja, akiknek ezért nem szabad hinni? Mondhatom azonban, hogy kegyelmed téved. És ha azok is lennének, e rontás folytán talán megjavulhatnak. Azonban nincs tudomásunk arról, hogy az előbb felsoroltak rájuk vonatkoznának, ezért törvényes kifogás nem emelhető ellenük.

B. Sok effélet hallottam valóban, és hiszem, hogy ha mindez igaz, és igaznak van feltüntetve, akkor az vallomásukat csak gyengíti, noha erről nincsenek feljegyzések. Tehát ha ilyesmit bizonyítanak esküdtszék előtt (akik megítélik a tanúkat és mérlegelik bizonyítékaikat), akkor az esküdteknek lelkiismeretük szerint elégtelennek kell ezt tartani, és véleményem szerint alaposan meggondolandó, hogy ilyen tanúvallomások felhasználhatók-e emberek élete ellen, nevezetesen, megfelelnek-e azon szabályoknak, amelyeket a még erkölcsös pogányok is, a természet fényénél, szükségesnek ítéltek. De nem ez a legfontosabb érvem.

S. Miért? Ugyanolyan emberek, mint kegyelmed.

B. Úgy van. Ám valami mégis alkalmatlanná teszi őket. Például, tekintsük őket megszállottaknak. Tudom, hogy kegyelmetek mereven tagadják ezt, mert előre látják, ha ezt megengedik, ezáltal tanúságtételük is érvénytelenné válik.

S. Úgy van, és alapos okunk van arra, hogy ezt tagadjuk.

B. Csak ne legyen kegyelmed túlságosan magabiztos, mert megcsalhatkozhat. Mik ezek az okok?

S. Rontás van rajtuk, nem megszállottak. Hét jele van a megbabonázottságnak, és ezekből hat látható rajtuk.

B. Ezt nem vitatom, noha egyesek szerintem igen zavarosan nyilatkoznak ebben a kérdésben. De ha rontás van rajtuk, akkor megszállottak is lehetnek. Hiszen a megszállottságot a megrontottság állapota vezeti be, és erre a történelemben számos példát találunk.

S. De időnként rohamaik vannak, aztán ismét rendbejönnek.

B. Attól még lehetnek megszállottak. Hasonlóan az ördög által megszállottakhoz, akikről az Evangéliumok történetei is szólnak.

S. De nem mutatnak olyan tüneteket, amelyek nem a rontás, hanem a megszállottság állapotára utalnának.

B. Úgy vélem, kegyelmed téved. Számos dolgot fel tudnék sorolni, amely meggyőződésem szerint bizonyítja, hogy vagy boszorkányok vagy megszállottak, de én szeretetből az utóbbit vélem rólok.

S. Erről soha nem tudna kegyelmed meggyőzni.

B. Meglehet, és az okát is meg tudnám mondani. Ám mit gondol kegyelmed e személyek rendkívüli látásáról, amelynek sokunk számára megdöbbentő módon oly nagy fontosságot tulajdonítanak kegyelmetek? És mit szól ahhoz, hogy messze távolban megesett dolgokról beszélnek, és megjósolják a jövőt? Továbbá, ha hihetünk kegyelmednek, mit szól ahhoz, hogy titkokat fednek fel, jóval születésük előtt történeteket, és olyan személyeket neveznek meg, akikről sohasem hallottak, valamint egyéb hasonló dolgokhoz?

S. Úgy vélem, mindezek boszorkányság következményei lehetnek.

B. Nem csupán a boszorkányságé, hiszen még a boszorkányság sincs cáfolhatatlanul bizonyítva. Meglehet, nincs ezekben boszorkányság, és mindez közvetlenül az ördög műve, és csak valamilyen megszállottság vagy az ördöggel való törvénytelen egyezés útján lehetséges.

S. Nem hiszem, hogy erről kegyelmed képes lesz bennünket meggyőzni.

B. Meglehet. Ellenben további kifogásom van az ellen, hogy őket elégséges tanúknak tekintsék, ugyanis képtelenek teljes és világos tanúvallomást tenni a törvényszéken a vádlott jelenlétében, pedig mindezt mind a jog, mind a józan ész megköveteli.

S. Azért, mert a boszorkányok lesújtják őket mérgezett tekintetükkel!

B. Ezt aligha tudja kegyelmed bizonyítani, ám tegyük fel. Akkor tehát a Gondviselés akadályozza őket, hogy azt tegyék, amit törvényes tanúnak tennie kell.

S. Ez egy ideig valóban akadályt jelent, de sok türelemmel végül vallomást nyerhetünk tőlük.

B. Méghozzá meglehetősen gyatra vallomást, hiszen kegyelmed mondja, hogy az ördög olykor elveszi emlékezetüket, és azt felfrissítendő, közölni kell velük ezt-azt, és ennyi elég is. Olykor meg igen sok a hiányosság a bizonyítékokban, és ez is összezavarhatja a vallomást.

S. Máskor viszont ugyanolyan jól vannak, mint kegyelmed vagy bárki, és ilyenkor vajon nem elfogadható tanúk?

B. Erősen kétlem. Amíg ugyanis kísérteteket látnak, nem tételezhetem fel, hogy mentesek a rontástól. Azonban nem ehhez ragaszkodnék leginkább. Másodsor inkább azt adnám elő, hogy tanúvallomásuk alapján nem hozható ítélet.

S. Hogy lehet az?

B. Két okból. Egyrészt nem emberi, másrészt nem érinti a megvádolt személyt.

S. Már hogyne lenne emberi? Szerintem a vallomásaik emberi személyektől származnak.

B. Valóban, de miképpen jutottak ezen tudáshoz? Nem úgy, ahogy az emberek természetes módon megtudnak dolgokat, hanem vagy természetfölötti vagy természetesen túli módon. Az pedig rendkívüli mód, és vagy Istentől vagy a Sátántól való.

S. Sokan úgy véljük, hogy Istentől való, a boszorkányság leleplezése végett.

B. Kegyelmetek közül másvalaki pedig azt mondja nekem, hogy azért biztos benne, mert a boszorkányok vallották be. De elég ebből. Biztos vagyok benne, mivel ezt kegyelmeitek is megengedik, hogy a legtöbb tudósítás a babonázó szellemektől és a Fekete Embertől származik (lehet, hogy olykor fehérbe öltözik, és úgy néz ki, mint a Világosság Angyala). Én viszont hiszem, hogy midőn Isten prófétákat támaszt, nem ördögök által jelenik meg nekik, és nem kízó, görcsös rohamok, hanem másféle elragadtatások formájában.

S. Ha azonban az ördögtől van, akkor Isten talán azt akarja, hogy ezáltal fedezzük fel a gonosz személyeket, és juttassuk őket megérdemelt büntetésükhöz.

B. Hiszem, hogy az ördögöket az Isteni Gondviselés kormányozza, és talán az Ó irányító keze is segíti az ilyen leleplezéseket; ők azonban nem munkálkodnak sem Isten Dicsőségére, sem pedig az emberek javára, hanem éppen ellenkezőleg. Ezért tehát minden, ami tőlük származik, gyanakvással kezelendő, és veszélyes túlzott mértékben használni őket vagy hinni nekik.

S. De mi van akkor, ha Isten rendkívüli módon ördögöket használ fel ebben az ügyben? Elutasítjuk-e ebbéli Gondviselését?

B. Ez olyasmi, amit ebben az esetben nem vagyok hajlandó elhinni. Mégpedig azért nem, mert egyrészt a cél elérésére alkalmatlan közeg, másrészt pedig a már megnevezett második ok miatt, nevezetesen, nem érinti a megvádolt személyt.

S. Valóban ezt mondta kegyelmed, de ezt bizonyítani kellene.

B. Midőn azt mondom, hogy nem érinti a vádlott személyt, akkor azon azt értem, hogy nem képez ellene szóló bizonyítékot; ha pedig így van, akkor ugyan micsoda leleplezés vagyon benne?

S. Nem hiszi-e kegyelmed, hogy az ő kísértete látható, amint kínozza a megbabonázott személyeket?

B. Még ha ezt feltesszük is, akkor sem következik abból az, hogy boszorkány lenne.

S. El kell ismernünk, hogy a kísértetben az ördög van; ám ez a felek beleegyezésével történik, tehát ez az illető bűnösségét bizonyítja.

B. Tudom, kegyelmeitek mind ezt állítják; azt mondják, hogy az ördög nem tud ártatlan személy képében gonoszsgot elkövetni, ám ezt nem bizonyították, mi pedig nem hiszünk kegyelmeiteknek.

S. Hol van akkor Isten Kormányzó Szentsége a világ igazgatásában?

B. Hol volt, amikor Isten engedte, hogy Nábót életét istentelen emberek hamis tanúbizonyága alapján elvegyék?⁹ Hol volt, amikor Salamon azt a megjegyzést tette *Préd* 8:14?¹⁰ Nem a hozzánk hasonló együgyű halandók dolga, hogy Neki parancsoljunk, aki örök Királyként trónol.

S. De hogy állhat akkor a világ, ha ezt meg lehet engedni?

B. Bizonyos dolgok olykor kiegyenlítődnek. Ha ez rendszeresen előfordulna, az felforgatná a világot; ha pedig az ördögöknek korlátlan szabadságuk lenne, azt hamarosan felis-

⁹ 1Kir 21:1–24. Nábót szőlejét úgy szerezte meg Akháb samariai király, hogy felesége, Jézabel hamis tanúkat állított ellene, akiknek vallomása alapján megkövezték.

¹⁰ Vagyon e földön ilyen hiábavalóság, mert vannak oly igazak, kiknek dolgok lészen az gonoszoknak cselekedetek szerint, és vannak gonoszok, kiknek dolgok lészen az igazaknak cselekedetek szerint, és mondám, hogy ez is nagy hiábavalóság. (Károli 1590)

mernék. Mégis, amikor az Úr ilyesmit megengedni méltóztatik, és igazságot osztva kiegyenlít, akkor az az Ő számára összhangban van az Ő Szentségével, számunkra pedig hitelvi kérdés.

S. De ezen elképzelés szerint jó emberek élete veszélybe kerülhet és elveszhet.

B. Erről kegyelmed tehet, aki hitelt ad ezen dolgoknak. Hiszem, hogy ha kegyelmed sorsa fordulna úgy, hogy így megvádolják, akkor bizony nehezen viselné, hogy megbélyegzik, és így elbánnak kegyelmeddel. Vagy megbánná elhamarkodottságát, vagy istentagadóvá lenne.

S. Ettől nem félek; Isten soha nem engedne meg ilyesmit.

B. Hát ettől olyan szigorú kegyelmed! Lám, mások is mondták már ezt, de most vád alatt állnak, és bizony bánják, miket beszéltek!

S. Tud kegyelmed példával szolgálni arra, hogy istenes személyt így megvádoltak?

B. A történelem bőven ellát bennünket példákkal, még hozzá nemcsak ártatlanokról, hanem olyanokról is, akik rendkívüli jámborságukról voltak híresek.

S. Ki tudja, lehet, hogy csupán képmutatók és boszorkányok voltak?

B. Meglehet, és szerintem kegyelmetek is azok, ám a szeretet szabálya arra szólít, ne gondoljunk rosszat felőlük, amíg nincs alapos okunk félretenni e szeretetet.

S. Magunk is így véljük, ennyi azonban ebben az esetben elegendő, hisz feltesszük, hogy szükséges a másik fél beleegyezése.

B. Ez bizony nem más, mint feltételezés kegyelmetek részéről, és mint ilyen nem elegendő, amíg be nem bizonyítják, hogy az ördög ezt nem teheti a beleegyezésük nélkül, azt pedig, úgy vélem, soha nem fogják.

S. Mi sem látjuk, hogy kegyelmed bizonyította volna, hogy a beleegyezésük nélkül tette.

B. Ugyan, szófacsarás! Senki nem lát bele más szívébe. Vegyük elő a legjelesebb eseteket ebből a fajtából, és kegyelmed válasza az lesz, ki tudja, lehet, hogy csupán képmutatók és boszorkányok voltak. Eközben azonban megfelelkezik kegyelmed arról, hogy kegyelmednek kellene bizonyítani azt, hogy ez nem lehetséges, különben hogyan juthatna bátorsággal az ebből levont következtetésre? Ezt az elvet követi a gyakorlatban, tehát alapos okai kell, hogy legyenek. Mindazonáltal vannak érveink, amelyekkel ésszerűen bizonyítjuk, hogy nagyon is lehetséges.

S. Készek vagyunk a józan észre hallgatni.

B. Nagyon helyes. Valóban azt hiszi kegyelmed, hogy valamennyi megvádolt személy boszorkány?

S. Isten őrizz, hogy ennyire szeretetlen legyek!

B. Ez nyilvánvaló ellentmondás: ha ugyanis hiszi az előző következtetést, akkor a vádlókat vagy hamissággal kell gyanúsítania, amire kegyelmed nem hajlandó, vagy tévedéssel, ezt azonban tagadja kegyelmed, vagy pedig minden vádlottat bűnösnek kell tartania.

S. Valóban megdöbben bennünket a dolog, különösen mivel a vádlottak száma oly rettenetesen megnőtt.

B. És ily módon kilátás sincs arra, hogy véget érnének ezek a vádaskodások. Megengedne-e kegyelmed egy kis okfejtést erről az esetről? Feltételezem, hogy kegyelmed hiszi, hogy ezt az ördög meg tudja tenni, és meg is teszi, Isten engedelmeivel.

S. Kétségtelenül.

B. Hogy Isten megengedheti neki azt, ami megfelel az Ő Kormányzó Szentségének, az, úgy vélem, tagadhatatlan. Ostorként használhatja, hogy vele megbüntesse bűnbe esett népét. Megalázzhatja vele az Ő gyermekeit, és végül ezt a javukra fordíthatja. Tett az Úr már ehhez hasonló megmagyarázhatatlan dolgokat, és ugyan ki korlátozná Őt éppen ebben az esetben?

S. De ha a megbabonázott személyek azt vallják, hogy látnak valakit, aki személyesen bántalmazza őket, vajon az nem szükségszerűen meggyőző-e? Az illető vajon kimentheti-e magát egyszerűen azzal, hogy azt az ördög tette az ő képében, az ő beleegyezése nélkül? Vajon az emberek nem állhatnak-e elő ezzel a kifogással minden más bűntettel kapcsolatban, amelynek elkövetését tanúk bizonyítják rájuk? Hová jut akkor az igazságszolgáltatás?

B. Nagyon sok ehhez hasonló jelentéktelen beszédet hallottam már. Még ha fel is tesszük, hogy a megbabonázottak képesek tanúvallomást tenni, akkor is azt mondjuk, hogy ha két tanú ilyesmit állít egy személyről, és az nem tudja bizonyítani, hogy ugyanabban az időben más helyen tartózkodott, akkor az illető törvényesen elítéltetik; és még ha ártatlan is, dicsérnie kell Isten Felséges Gondviselését, a bírákra és esküdtekre pedig nem neheztelhet. Mit mond azonban kegyelmed akkor, amikor a vádlott jelenlétében teszik a vallomást, és igen sok tanú kénytelen azt mondani, hogy az nem az illető, mivel egyszerre nem lehet két helyen?

S. Ez ebben az egészben a boszorkányság, amelyre így derül fény, mivel az ördög követi el valamennyi gonosz tettet, méghozzá az ő beleegyezésükkel, különben nem tételezhetnék fel, hogy boszorkányok.

B. Azonban ha így lenne, akkor is bizonyítandó a beleegyezésük, azt pedig tagadják. Kegyelmed érve pedig nem elég ahhoz, hogy bizonyítsa, ugyanis az olyan következtetés, amelyet legalább is bizonytalan premisszákból von le: hogyan lehetne tehát akkor bizonyos! Isten Igéje pedig azt kívánja, hogy a dolog bizonyos legyen.

S. A boszorkányokat akkor tehát csakis saját személyes vallomásuk árulhatja el. Ez azonban azt jelenti, hogy nem fogunk ilyen förtelmességek nyomára bukkanni.

B. Így van, máskülönben ártatlan személyek bűnhódhatnak boszorkányság miatt, az pedig igencsak félelmetes dolog! És tudjuk jól, hogy Istennek soha nem állt szándékában felfedni a Sötétség valamennyi művét vagy művelőjét e világon; továbbá nem számít bűnnek az, ha az emberek egyértelmű felderítés híján nem büntetnek meg titokban elkövetett bűnöket: Ha azonban elhamarkodott hevülettel bizonyítatlan bűnök miatt bárki életét elvágják, az bizony bűnnek számít! Mindazonáltal a saját vallomásukon kívül más módja is van a boszorkányok leleplezésének.

S. De remélem, azt megengedi kegyelmed, hogy más, súlyos körülménnyel együtt ez bizonyítékul szolgálhat a vádlottakkal szemben.

B. Nem hiszem. Mégpedig azért nem, mert legalább egy olyan tényt bizonyítani kell az illető ellen, amelyért meg kell halnia, mégpedig azt, amelyen bűnössége alapul. És annyi elég. Ha azonban nincs egyetlen ilyen tény sem, az gyanús körülményekkel, legyen belőlük bármennyi, nem pótolható, mivel azok nem teszik bizonyossá a dolgot. Ezenkívül a bölcsek azt tanítják, hogy a pusztá feltételezés, bármennyi legyen is, soha nem elegendő.

S. De tegyük fel, hogy az illető személy nem tudja bizonyítani, hogy az adott időben máshol volt; ilyenkor sem elegendő a megvádolás?

B. Nem, boszorkányság esetében semmi esetre sem, amikor csak a megbabonázottak vádolnak, a körülállók pedig nem látnak, nem éreznek semmit. Hiszen a látás tárgya kísértet, az pedig természetesen túli, és ezért nem meggyőző, nem szolgálhat ítélet alapjául. Amint már mondtam kegyelmednek, a tényállással kapcsolatos tanúk ugyanis olyan dolgokról kell, hogy valljanak, amelyek érzékeinkkel felfoghatók, mivel emberiek. Ez tehát világosan és egyénileg semmit nem bizonyít, csupán diszjunktíve, elválasztólag, jelesül azt, hogy vagy boszorkányság által van, vagy közvetlenebbül magától az ördögtől.

S. Remélem, azt megengedi kegyelmed, ez elég ahhoz, hogy valakit gyanú alapján börtönbe vessünk, hiszen ez odavezethet, hogy mást is fel tudunk majd ellene hozni.

B. A törvény előírja, hogy a főbenjáró bűnökért letartóztatott személyek esetében óvadéknak helye nincs, s a vádesküdszék döntése előtt szabadlára helyezésről szó sem lehet. Ugyanezen okból továbbá azt is kimondja, hogy csak olyasmért lehet valakit letartóztatni, ami legalább egy egyértelmű tanúságtétel bizonyító erejével bír. Ráadásul ezáltal a nyilvánosság elé kerül egy ember neve és élete, és a józan ész azt súgja, hogy ilyesmiért valami bizonyíthatót kell vele szemben felhozni, hiszen nem semmiség az, ha az ember nevét örökre megbélyegzik, családját tönkreteszik, életét pedig veszélybe sodorják.

S. De nagyon sokan lelepleződtek ilyen módon, egyebeket is felhoztak ellenük, és azokban szintén bűnösök voltak, és elnyerték méltó büntetésüket.

B. Erről nem mondok semmit, mivel nem láttam a tárgyalásaikat. Azt azonban tudom, hogy az első főzés során elkövetett hibát a másodikban már nem lehet helyrehozni. Gonoszat cselekedni nem szabad azért, hogy jó származzon belőle. Elmondhatatlan, hogy a világon mennyi ártatlan személyt tönkretettek már így. A jó események nem igazolják a jogtalan cselekedeteket.

S. De azt csak megengedi kegyelmed, hogy ahhoz elég, hogy ennek alapján kikérdezzenek embereket?

B. Vajon a megbabonázott személyek személyesen ismerik-e mind a kikiáltottakat?

S. Dehogyan. Van olyan, akit sohasem láttak, talán soha nem is hallottak róla.

B. És kitől származik az információ, amelynek alapján kegyelmed elküld a vádlottért?

S. A megbabonázottaktól.

B. És őket ugyan ki tájékoztatta?

S. A kísértet.

B. Nagyon jól – az pedig nem más, mint az ördög, aki most besúgót játszik. Ugyan hogy állhatnának meg jó emberek az ő különös rosszindulatával szemben?

S. Legnagyobb részben ismerik őket, legalábbis közülük egyiket, másikat.

B. Ez viszont nem más, mint feltételezés. A bölcs ember pedig a feltételezést feltételezéshez méri. Nem lehet senkit sem kikérdezni alapos gyanú nélkül. Az emberek becsülete túlságosan értékes ahhoz, hogy ilyen bizonytalan alapon nyugvó gyanakvással aláássuk. Ha kikérdezzük őket, azzal a sérelmükre leszünk, mivel nyíltan gyanússá teszi őket. Nem tagadom, hogy eleve gyanús, rossz hírű személyek esetében ennyi elegendő lehet a kikérdezésükhöz. Ám ha semmi mást nem találunk, és vallomás sem születik, akkor az ilyen feltételezésnek azonnal véget kell vetni. Persze ha egyéb más, jelentőséggel teli dolog kiderül, akkor tovább folytatható a jogi eljárás.

S. Nekem ennyi elég. Senkit sem vetettünk börtönbe csupán a kísértet által nyújtott bizonyíték vagy a megbabonázottak pusztá vádaskodása alapján.

B. És senkit nem vallattak nyilvánosan, aki azelőtt közismert volt a jámborságáról? Van, aki erről másképpen vélekedik. De mit számít ez nekem? Úgysem tudnám, mi a másik dolog.

S. Amikor a megbabonázottak elé hozták a vádlottakat, azok a szemükkel lesújtották, és kezük érintésével felemelték őket.

B. Igen szeretetlen kegyelmed, amikor azt mondja, hogy ezt ők tették, mivel ilyen dolgok egyidejűleg máskor is történtek már.

S. A boszorkányok mérgezett tekintete sújtotta le őket!

B. Hát azt látom, kegyelmed nem filozófus. Meggyőződésem, hogy ebben is, abban is érzéki csalódás van. Vajon ezek a hatások akkor történnek, amikor a szemük elé kerülnek, vagy próbatételképpen is előidézitek ezeket?

S. Először véletlenül vették észre, de azóta kísérletképpen is előidézitek, és minden esetben sikerrel.

B. Ennek törvényszéki tárgyaláson való felhasználása teljes mértékben törvénytelen, és ezt nemsokára a világ is látni fogja. Ráadásul, a dolog, amikor megtörténik, nem bizonyító erejű, hanem rendkívül csalóka. Bizony, ugyanannyira feltételezés ez is csupán, mint az előző, ha nem még inkább.

S. De soha nem téves.

B. Isten ítélete rettenetesebb, őszinteségünk próbája pedig annál nagyobb lesz, ha – noha megtörténik a dolog – mégsem térünk el az Istennek való engedelmességtől.

S. Vannak régi példák erre az útra is.

B. Semmilyen példa nem igazolhatja azt, ami bűnös, és minél régebbi a tévelygés, annál rosszabb. Ráadásul eredetileg pápista ördögűzőktől származik.

S. Vannak, akik azt mondják, természetes oka van.

B. És kegyelmed hisz nekik! Az okozat természetentűli, a dolog pedig megmagyarázhatatlan! Ilyen esetekben, amikor életek forognak kockán, nem szabad az emberek vad képzelgéseit tényként elfogadni! Nem tudom, kegyelmed hogy van vele, annyi azonban bizonyos, hogy jómagam nem szeretnék egy ugyancsak vitatható pusztá bölcseleti tétel miatt meghalni!

S. Kegyelmed csodálatosan védi a boszorkányokat!

B. Nem ez az első alkalom. Azonban ha kegyelmed így gondolkodik, akkor itt akár abba is hagyhatjuk.

S. Mielőtt elválnék, szeretném megkérdezni, mit gondol kegyelmed a vallomást tévők vádjairól, akik azt mondják, látták őket a gyűléseiken, és azt is, hogy közülük többeket megkeresztelt az ördög. Úgy hallottam, kegyelmed ezt sem tartja sokra, mi azonban úgy gondoltuk, ezzel minden kétséget kizártunk.

B. Már elmondtam kegyelmednek, miként vélekedem az önmaguk ellen vallókról. És úgy vélem, a mások ellen tett vallomásaik is érvénytelenek.

S. A törvény előírja, hogy a cinkosok társaik ellen tett vallomása érvényes.

B. Erről folynak viták, és magam nem vagyok annyira jó jogász, hogy ezt eldönthessem; csak ebben az esetben teszek kivételt.

S. Örömmel hallanám, mit szól hozzá.

B. Először is, a vallomást tevő személyek saját vallomásuk alapján boszorkányok, vagyis megtagadták Istent és Krisztust, magukat az ördögnek, a hazugságok atyjának adván: Ugyan mi hitelt adhatunk az ilyen személyek mások élete ellen tett tanúvallomásának?

S. De mi van, ha nyíltan megtagadták azt a szövetséget, és bűnbánatot tanúsítanak? Akkor miért nem elfogadható?

B. Kisebb vétkekért is hosszú próbát kíván a vétkes bűnbánata; az, hogy ők csupán beszélnek róla, aligha képez mellettük szóló bizonyítékot, még akkor sem, ha könnyeket hullatnak és bocsánatért esedeznek. Továbbá bizonyos dolgok örök gyalázatára kell, hogy legyenek egyes személyeknek, hogy soha többé ne tehessenek ezen a világon tanúvallomást. Addig semmiképpen sem, amíg teljesen helyre nem állnak minden jó ember szeretetében.

S. Ez bizony szigorú ítéletnek hangzik.

B. Azonban úgy gondolom, helyénvaló. Mégis, másodszor, az általuk bizonyítandó dolgok is sokszor csalhatnak. Maguk a boszorkányok sem tudják, mikor mennek kísértet alakjában és mikor testi alakban, akkor pedig ugyan honnan tudnák, hogy a másik személy testileg van jelen vagy csak kísértet formájában? Igen sok példát hozhatnánk arra, amikor ilyen személyek bizton állították, hogy testileg ragadtattak el, pedig tanúk sokasága az ellenkezőjét tudta.

S. Látom, igen széles a bennünket elválasztó különbség, és félek a következményektől.

B. Isten meg tudja világosítani ezeket a dolgokat, és egyezzünk meg abban, hogy Őt erre kérjük, az Ő rendelése szerint.

FINIS

Fordította: NOVÁK GYÖRGY